

ЛІНГВОДИДАКТИКА

УДК 378.81.373

Т. М. БАЛИК

МОДЕЛЬ ФОРМУВАННЯ КОМУНІКАТИВНИХ УМІНЬ УЧНІВ У ПРОЦЕСІ РОБОТИ НАД ПЕРЕКАЗОМ З УВЕДЕННЯМ ДОДАТКОВИХ МІКРОТЕМ

Розроблено модель формування комунікативних умінь учнів основної школи в процесі роботи над переказом з уведенням додаткових мікротем. Охарактеризовано складові моделі (мета, завдання, етапи підготовки), сформульовано цілі, вибір методів, прийомів і засобів, форм організації навчання, визначено основні елементи процесуального компонента. Показано, що реалізація розробленої автором моделі забезпечується відповідними педагогічними умовами: формуванням потреби у використанні переказу з уведенням додаткових мікротем і створенням навчального середовища. Досліджено проблему місця переказу із уведенням додаткових мікротем у навчальному процесі. Обґрунтовано доцільність виділення для кожного класу навчальних годин для роботи над досліджуваним видом переказу.

Ключові слова: модель, переказ, мікротема, уміння, текст.

Т. М. БАЛЫК

МОДЕЛЬ ФОРМИРОВАНИЯ КОМУНИКАТИВНЫХ УМЕНИЙ УЧАЩИХСЯ В ПРОЦЕССЕ РОБОТЫ НАД ПЕРЕСКАЗОМ ИЗ ВВЕДЕНИЕМ ДОПОЛНИТЕЛЬНЫХ МИКРОТЕМ

Разработана модель формирования коммуникативных умений учащихся основной школы в процессе работы над пересказом с введением дополнительных микротем. Охарактеризованы составляющие модели (цель, задачи, этапы подготовки), сформулированы цели, выбор методов, приемов и средств, форм организации обучения, определены основные элементы процессуального компонента. Показано, что реализация разработанной автором модели обеспечивается соответствующими педагогическими условиями: формированием потребности в использовании пересказа с введением дополнительных микротем и созданием учебной среды. Исследована проблема места пересказа с введением дополнительных микротем в учебном процессе. Обоснована целесообразность выделения для каждого класса учебных часов для работы над исследуемым видом пересказа.

Ключевые слова: программа, пересказ, микротема, умения, текст.

T. BALYK

THE MODEL OF DEVELOPING PUPILS' COMMUNICATIVE SKILLS IN THE PROCESS OF WORKING ON TEXT RETELLING WITH THE INTRODUCTION OF ADDITIONAL MICROTOPICS

The model of developing secondary school pupils' communicative skills in the process of working on the text retelling adding microthemes has been developed in the article. The components of the model have been characterized (the objective, the tasks and stages of preparation). The objectives, as well as the choice of methods, techniques and forms of the learning process have been formulated, the basic elements of the

procedure component have been defined. It has been shown that the implementation of the model developed by the author is ensured by the establishment of appropriate pedagogical conditions: the formation of need to use retelling with the introduction of additional microtheme and creating a learning environment. The problem of the place of text retelling with the introduction of the additional microtopic in the learning process has been investigated. It has been substantiated as appropriate to provide class hours for working on the given type of retelling in every form.

Keywords: *model, retelling, microtopic, skills, text.*

У будь-якій сфері людського життя потрібна інтелектуально й соціально компетентна особистість, здатна критично мислити, творчо діяти, застосовувати набуті знання в нестандартних ситуаціях, неординарно вирішувати проблеми, творити. Для формування такої особистості треба використовувати у шкільному навчально-виховному процесі нові методи і прийоми навчання, особливі завдання і вправи, які спонукали б школярів до творчої діяльності. Саме тому мовна освіта в Україні передбачає удосконалення технології навчального процесу.

Перед методикою навчання української мови стоїть завдання не тільки поповнювати шкільні знання з граматики, й виробляти практичні навички грамотного письма і зв'язного усного мовлення. Такою є основна мета навчання рідної мови, актуальність якої відзначена в чинних програмах.

Мета статті – обґрунтувати теоретичні основи та описати модель формування комунікативних умінь учнів основної школи в процесі роботи над переказом з уведенням додаткових мікротем.

Постійної уваги нині потребує проблема гармонійного поєднання навчання чотирьох видів мовленнєвої діяльності: аудіювання, читання, говоріння, письма. Одним із найважливіших видів роботи, що формують необхідні комунікативні вміння, є переказ.

Переказ – це підготовча ланка до самостійного письма, написання творів, продукування власних аналогічних висловлювань. У шкільній практиці вчителі здебільшого використовують докладні, стислі і вибіркові тексти різних типів і стилів мовлення. Внаслідок цього на сучасному етапі в школі мало уваги приділяється підготовчій роботі до написання переказів (зокрема творчих). У методиці для позначення так званих творчих переказів використовуються різні назви: «ускладнені перекази», «перекази з додатковим завданням», «переказ із введенням додаткових мікротем» та ін.

Методичне обґрунтування змісту, форм і прийомів роботи над текстом відображено в працях українських лінгводидактів О. Біляєва [1], В. Мельничайка [5], Т. Донченко [3] та ін. Цю тему досліджували у своїх дисертаціях Н. Гришечкіна [2], Мамчур [4], Г. Шелехова [7] й ін.

І все ж на сучасному етапі розвитку методики української мови немає досліджень щодо розгляду тих комунікативних умінь, які формуються в процесі роботи над переказом з уведенням додаткових мікротем. Цей вид роботи дає можливість різнобічніше перевірити рівень навчальних досягнень учнів, ніж твір. Основна мета переказу з уведенням додаткових мікротем полягає в тому, щоб навчити учнів на базі основних видів переказів, які зорієнтовані на роботу зі змістом готового тексту, доповнювати його додатковою інформацією, знаходити відповідне місце для неї і підпорядковувати її певному стилю і типу мовлення.

Цей вид переказу формує в учнів уміння працювати не тільки над змістом тексту, а й над його граматичним і стилістичним оформленням. У методиці виникає необхідність розробки технологій, які мали б виразну спрямованість на розвиток асоціативно-образного мислення і творчості школярів. Робота над переказом із введенням додаткових мікротем вимагає як репродуктивної (відтворення змісту), так і продуктивної (створення нового тексту, введення його у структурний контекст, граматичне і стильове узгодження з наявними фрагментами) мовленнєвої діяльності. Така багатогранна мовленнєва діяльність зумовлює важливу роль досліджуваного виду переказу у формуванні комунікативних умінь. Постійне вдосконалення педагогічної тактики є стрижнем проблеми, що спонукає до пошуків нових підходів, засобів, організаційних форм навчання.

Зростання рівня теоретико-педагогічного знання у педагогіці з другої половини ХХ ст. зумовило широке застосування методу моделювання у педагогічній теорії.

Вдалих вибір ознак для моделювання впливає на: інформативність побудованої моделі; зручність користування нею; її несуперечність іншим педагогічним об'єктам системи; механізми управління ходом навчального процесу через вплив на окремі її компоненти.

Розробляючи структуру моделі формування комунікативних умінь учнів основної школи в процесі роботи над переказом з уведенням додаткових мікротем, ми враховували думку, що ефективність навчання учнів визначатиметься рівнем сформованих у них відповідних мовленнєвих, комунікативних умінь та навичок, стійкого мотиваційного інтересу до такої діяльності вчителя, розвитком пізнавальної активності під час не тільки написання зазначеного виду переказу, а й аспектів уроків.

Тому педагогічний експеримент дослідження передбачав розробку і практичну реалізацію діагностико-цільового, змістового та процесуального компонентів моделі формування комунікативних умінь учнів основної школи в процесі роботи над переказами з уведенням додаткових мікротем.

Основними складовими моделі формування комунікативних умінь учнів в процесі роботи над переказами з уведенням додаткових мікротем є:

- загальнодидактичні та специфічні принципи (інформатизації, технічної та технологічної забезпеченості навчального процесу; раціонального застосування сучасних методів та засобів навчання на різних етапах підготовки учнів; відповідності результатів підготовки учнів вимогам, що зазначені чинною програмою з української мови);
- основні компоненти процесу підготовки учнів до роботи над переказом з уведенням додаткових мікротем: діагностико-цільовий, змістовий, процесуальний;
- педагогічні умови: формування потреби у використанні досліджуваного виду переказу; створення навчального середовища;
- критерії.

В. Чайка, вважаючи принципи навчання системою вихідних, основних вимог до навчання, виконання яких забезпечує ефективне вирішення завдань учіння і розвитку особистості, зазначає, що принципи визначають зміст, організаційні форми і методи навчального процесу відповідно до загальних цілей і закономірностей. Основне в принципах – це вимоги до організації пізнавальної діяльності учнів. Автор звертає увагу на те, що результативне навчання є наслідком творчої реалізації вчителем вимог, які органічно впливають із сутності дидактичних принципів [8, с. 81–82].

Ефективності процесу формування комунікативних умінь учнів упродовж роботи над переказами з уведенням додаткових мікротем сприяє дотримання принципів навчання, що визначені чинною програмою, а також системи специфічних принципів навчання і виховання, які сприяють кращому закріпленню і систематизації здобутих знань, доведенню певних умінь і навичок до автоматизму (врахування особливостей навчально-виховного процесу в основній школі, вивчення практики роботи вчителів-філологів, інформатизації, технічної та технологічної забезпеченості навчального процесу; раціонального застосування сучасних методів та засобів навчання на різних етапах підготовки учнів).

Дотримання вимог цих специфічних принципів забезпечується реалізацією таких завдань: ознайомити учнів з основними етапами роботи над переказом з уведенням додаткових мікротем; мотивувати учнів використовувати сформовані комунікативні уміння у навчальній та власній творчій діяльності.

Методика поетапного формування комунікативних умінь учнів в процесі роботи над переказами з уведенням додаткових мікротем містить такі компоненти: діагностико-цільовий, змістовий та процесуальний.

Діагностико-цільовий компонент передбачає пошук додаткової інформації, якою можна доповнити текст, знаходження для неї місця і підпорядкування її стилю і типу мовлення вихідного тексту.

Вивчення вимог до роботи над переказом загалом та аналіз досвіду роботи вчителів-словесників Тербовлянського району Тернопільської області, зокрема результати аналізу психолого-педагогічної літератури з досліджуваної проблеми забезпечили можливість

виокремити основні складові змістового компонента запропонованої моделі навчального процесу.

Для його розробки велике значення має аналіз шкільної програми та підручників; систематизація знань про текст, його компоненти, стиль та тип мовлення, тему, підтему, мікротему та ін.

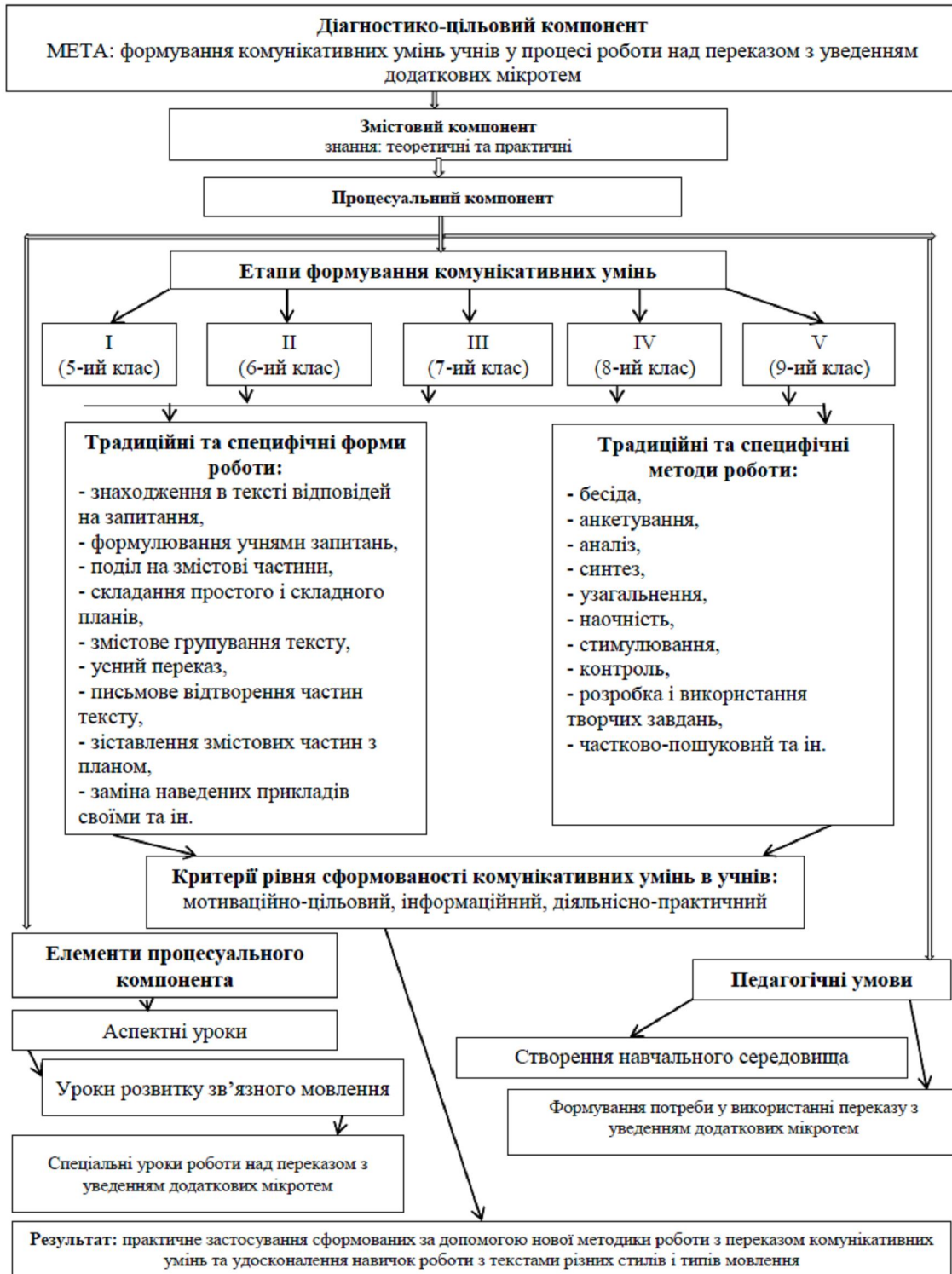

Рис. 1. Модель формування комунікативних умінь учнів у процесі роботи над переказом з уведенням додаткових мікротем

У навчальній програмі [6] є варіативна частина, тобто передбачена певна кількість годин, яку вчитель може використовувати на власний розсуд. Скориставшись цим, ми виділили з цього резерву 5 годин для 5 класу, 3 години для 6–7 класів і по 2 години для 8–9 класів. Ці години використовувались так, щоб на кожному етапі експерименту, крім загальних вимог до переказу, поступово реалізовувалися наступні завдання:

5 клас – пошук інформації, якою можна доповнити текст;

6 клас – оформлення фрагмента з додатковою інформацією, пошук місця для введення його у вихідний текст;

7 клас – визначення змісту можливих вставок і способів їх введення, стильове та граматичне оформлення вставок;

8 клас – правильне оформлення вставки за змістом, типом і стилем мовлення, використання різних засобів зв'язку в тексті на прикладі однієї і тієї ж вставки;

9 клас – введення кількох мікротем до одного і того ж тексту.

Стосовно основних складових процесуального компонента, то варто виокремити такі основні елементи:

- комплекс навчальних завдань на аспектних уроках та уроках розвитку зв'язного мовлення (усні перекази, що дають можливість об'єктивно і змістовно з'ясувати рівень теоретичної готовності учнів до роботи над досліджуваним видом переказу; письмові перекази, що дають можливість об'єктивно та змістовно визначити рівень практичної готовності учнів до роботи над досліджуваним видом переказу);
- система розроблених спеціальних уроків роботи над переказом з уведенням додаткових мікротем.

До процесуального компонента моделі формування комунікативних умінь учнів входило 5 основних етапів, кожний з яких має свої завдання та відповідні їм засоби реалізації. Повнота реалізації цих завдань гарантувала якість формування в учнів умінь роботи над переказом з уведенням додаткових мікротем. Весь процес супроводжувався використанням як традиційних, так і специфічних форм (знаходження в тексті відповідей на запитання, формулювання учнями запитань, поділ на змістові частини, складання простого і складного планів, змістове групування тексту, усний переказ, письмове відтворення частин тексту, зіставлення змістових частин з планом, заміна наведених прикладів своїми, пошук додаткової інформації та ін.) і методів (бесіда, анкетування, аналіз, синтез, узагальнення, наочність, стимулювання, контроль, розробка і використання творчих завдань, частково-пошуковий та ін.) роботи.

Аналіз наукових досліджень, бесіди з учнями та вчителями дають можливість виокремити такі педагогічні умови, які забезпечуватимуть ефективність формування комунікативних умінь та навичок роботи з досліджуваним видом переказу: формування потреби у використанні переказу з уведенням додаткових мікротем та створення навчального середовища.

Формування потреби у використанні переказу з уведенням додаткових мікротем полягає у застосуванні його як перехідної ланки – від створення мікротекстів, підпорядкованих певній темі, стилю і типу мовлення, до створення самостійних яскравих та повноцінних текстів (творів).

Створення навчального середовища передбачає: методичне та матеріально-технічне забезпечення навчального процесу (підбір текстів для переказування, конспекти уроків та ін.), використання здобутих умінь у нестандартних ситуаціях (на аспектних уроках), формування інформаційної культури, розвиток творчих можливостей учнів. Отже, створення навчального середовища є однією з основних педагогічних умов формування комунікативних умінь учнів основної школи в процесі роботи над переказом з уведенням додаткових мікротем.

Структурним компонентом готовності учня до роботи над переказом з уведенням додаткових мікротем є основні критерії рівня сформованості в нього умінь роботи над досліджуваним видом переказу:

Мотиваційно-цільовий критерій, який полягає у новому баченні всіх складових навчально-виховного процесу. Опитування учнів, проведене на початку експерименту, засвідчило, що 43 % з них не вміють самостійно створювати навіть нескладні за змістом тексти. Тому основними показниками мотиваційно-цільового критерію сформованості комунікативних умінь є високий рівень мотивації до самостійної мовленнєвої діяльності (85 % опитаних), усвідомлення учнем необхідності вдосконалення власного мовлення на всіх рівнях володіння

ним, здатність аналізувати особливості власного мовлення з метою складання індивідуальної програми удосконалення та розвитку його якостей, прагнення і зацікавленість вчителів у роботі над переказом з уведенням додаткових мікротем.

Інформаційний критерій, суть якого полягає в якості володіння знаннями про текст, його структурні елементи, типи і стилі мовлення.

Діяльнісно-практичний критерій, основним показником якого є високий рівень володіння уміннями працювати з досліджуваним видом переказу, серед них: вводити у вихідний текст кілька мікротем (доречних за функцією, змістом і типом мовлення), стилістично узгоджувати введену мікротему з вихідним текстом, вдало обирати місце для вставки, використовувати різноманітні засоби прив'язки нової інформації до вихідного тексту.

Отже, нами розроблено і теоретично обґрунтовано модель формування комунікативних умінь учнів основної школи в процесі роботи над переказом з уведенням додаткових мікротем, реалізація якої у навчально-виховному процесі уможливорює якісну зміну і поглиблення дидактичних можливостей переказу як одного з видів роботи з текстом.

ЛІТЕРАТУРА

1. Біляєв О. М. Методика вивчення української мови в школі / О. М. Біляєв, В. Я. Мельничайко, М. І. Пентиліук. – К.: Рад. школа, 1987. – 246 с.
2. Гришечкина Н. И. Обучение письменному пересказу в средней школе на понятии лингвистики текста. – М., 1989. – 179 с.
3. Донченко Т. К. Взаємозв'язок переказів і творів у процесі формування мовленнєвої діяльності школярів / Т. К. Донченко // Українська мова і література в школі. – 2003. – № 1. – С. 8–11.
4. Мамчур Л. І. Перспективність і наступність у формуванні комунікативної компетентності учнів основної школи: автореф. ... д-ра пед. наук / Л. І. Мамчур. – Херсон, 2012. – 44 с.
5. Мельничайко В. Я. Лінгвістичні основи викладання української мови в школі / В. Я. Мельничайко // Мовознавство і школа. – К.: Наук. думка, 1981. – С. 22–124.
6. Програма для загальноосвітніх навчальних закладів. Українська мова. 5–9 класи. – К., 2012. – 64 с.
7. Шелехова Г. Т. Система роботи з розвитку зв'язного мовлення на уроках рідної мови в середній школі: дис. ... у формі наук. доповіді ... канд. пед. наук: 13.00.02 / Г. Т. Шелехова. – К., 1996. – 45 с.
8. Чайка В. М. Основи дидактики: тексти лекцій і завдання для самоконтролю: навч. посібник для студентів вищих навч. закладів / В. М. Чайка. – Тернопіль: ТНПУ, 2008. – 350 с.

REFERENCES

1. Bilyayev O. M. Metody'ka vyvchennya ukrayinskoyi movy v shkoli [Methods of teaching Ukrainian language in schools] / O. M. Bilyayev, V. Ya. Melnychajko, M. I. Pentylyuk. – K. : Rad. shkola, 1987. – 246 p.
2. Gryshechkyina N. Y. Obuchenye pismennomu pereskazu v srednej shkole na ponyatyty lyngvystyky teksta [Education of written retelling in high school on the notion of linguistic of text linguistics]. – M., 1989. – 179 p.
3. Donchenko T. K. Vzayemozvyazok perekaziv i tvoriv u procesi formuvannya movlennyevoyi diyalnosti shkolyariv [Relationship transfers and works in the formation of speech activity of students] / T. K. Donchenko // Ukrayinska mova i literatura v shkoli. – 2003. – # 1. – P. 8–11.
4. Mamchur L. I. Perspektyvnist i nastupnist u formuvanni komunikatyvnoyi kompetentnosti uchniv osnovnoyi shkoly [Prospects and continuity in the formation of the communicative competence of primary school pupils]: avtoreferat dysertaciyi na zdobuttya naukovoogo stupenya doktora pedagogichnyx nauk / L. I. Mamchur. – Kherson, 2012. – 44 p.
5. Melnychajko V. Ya. Lingvistychni osnovy vykladannya ukrayinskoyi movy v shkoli [Linguistic foundations of Ukrainian language in schools] / Volodymyr Melnychajko // Movozynavstvo i shkola. – K.: Nauk. dumka, 1981. – P. 22–124.
6. Programa dlya zagalnoosvitnix navchalnyx zakladiv. Ukrayinska mova. 5–9 klasy. [The program for secondary schools. Ukrainian language. 5–9 forms] – K., 2012. – 64 p.
7. Shelexova G. T. Systema roboty z rozvytku zvyaznogo movlennya na urokax ridnoyi movy v serednij shkoli [The system works on the development of coherent speech on the lessons of the native language in high school]: dys. ... u formi naukovoji dopovidi na zdobuttya nauk. stup. i kand. ped. nauk: 13.00.02 / G. T. Shelexova. – K., 1996. – 45 p.
8. Chajka V. M. Osnovy dydaktyky. Teksty lekcij i zavdannya dlya samokontrolyu [Basics of didactics: the texts of lectures and tasks for self-control]: [navchalnyj posibnyk dlya studentiv vyshhyx navchalnyx zakladiv] / V. M. Chajka. – Ternopil' : TNPU, 2008. – 350 p.

М. Я. НАЛИВАЙКО

**ВИРОБЛЕННЯ УМІНЬ І НАВИЧОК АНАЛІЗУ ДІАЛЕКТНИХ ТЕКСТІВ У
СТУДЕНТІВ-ФІЛОЛОГІВ**

Подано методичні рекомендації для аналізу діалектних текстів. Запропоновано зразки текстів південно-західного наріччя, зібрані студентами II курсу факультету філології і журналістики під час діалектологічної практики. Розроблено систему вправ, яка дасть можливість визначати мовні особливості північного, південно-західного і південно-східного нарічч української мови. Виокремлено зразки аналізу фонетичних, морфологічних, лексичних, синтаксичних діалектних явищ. Визначено, які вправи треба рекомендувати студентам до виконання для формування умінь і навичок та закріплення вивченого матеріалу. Детально описано вправи, в яких можна простежити фонетичні, лексичні, морфологічні діалектизми. Обґрунтовано доречність запису текстів фонетичною транскрипцією і з детальним аналізом.

Ключові слова: діалектологія, діалектизм, фонетичний діалектизм, лексичний діалектизм, морфологічний діалектизм, говірка, говір, наріччя.

М. Я. НАЛИВАЙКО

**ВЫРАБОТКА УМЕНИЙ И НАВЫКОВ АНАЛИЗА ДИАЛЕКТНЫХ ТЕКСТОВ У
СТУДЕНТОВ-ФИЛОЛОГОВ**

Поданы методические рекомендации для анализа диалектных текстов. Предложено образцы текстов юго-западного наречия, собранные студентами II курса факультета филологии и журналистики во время диалектологической практики. Разработана система упражнений, которая даст возможность определить языковые особенности северного, юго-западного и юго-восточного наречий украинского языка. Представлены образцы анализа фонетических, морфологических, лексических, синтаксических диалектных явлений. Определено, какие упражнения надо рекомендовать студентам выполнять для формирования умений и навыков и закрепления изученного материала. Детально описаны упражнения, в которых можно проследить фонетические, лексические, морфологические диалектизмы. Обоснована потребность записи текстов фонетической транскрипцией и с детальным анализом.

Ключевые слова: диалектология, диалектизм, фонетический диалектизм, лексический диалектизм, морфологический диалектизм, говор, наречие.

M. NALYVAIKO

**DEVELOPING SKILLS OF ANALYSING DIALECT TEXTS BY PHILOLOGY
STUDENTS**

The article presents guidelines for the analysis of dialect texts. Sample texts in southwestern dialect collected by second-year students of the Faculty of Philology and Journalism during dialectological practice have been provided. A system of exercises has been developed that will make it possible to determine the language features of the northern, western and, southeastern dialects of the Ukrainian language. Examples of analysis of phonetic, morphological, lexical and syntactic dialect phenomena have been singled out. It has been determined what exercises should be recommend to students to perform for the formation of skills and consolidation of the learned material. The exercises in which phonetic, lexical, morphological dialectisms can be traced have been described in detail. The necessity of writing texts by phonetic transcription and detailed analysis has been grounded.